

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk
Geertjes, G.J.A.

Citation

Geertjes, G. J. A. (2021, September 2). *Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk*. *Meijers-reeks*. Uitgeverij Paris bv, Zutphen. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3209230>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3209230>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3209230> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Geertjes, G.J.A.

Title: Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk

Issue Date: 2021-09-02

Staatsrecht en conventie in Nederland
en het Verenigd Koninkrijk

Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op donderdag 2 september 2021
klokke 16.15 uur

door

Gerrit Jan Albert Geertjes

Promotoren: prof.mr. L.F.M. Verhey
prof.dr. W.J.M. Voermans

Promotiecommissie: prof.dr. J.Th.J. van den Berg (Universiteit Leiden en
Universiteit Maastricht)
prof.mr. G. Boogaard
prof.mr. H.R.B.M. Kummeling (Universiteit Utrecht)
prof.mr.drs. M.L.P. Loenen
prof.mr. R.J.B. Schutgens (Radboud Universiteit
Nijmegen)

Dit onderzoek was mogelijk dankzij een onderzoekssubsidie van de Kirchner Stichting Ombudsman en Democratie, financiële ondersteuning vanuit het profileringsgebied Political Legitimacy van de Universiteit Leiden en een bijdrage van het Swaantje Mondt Fonds (LUF) voor een onderzoeksverblijf aan de Simon Fraser University in Burnaby (British Columbia, Canada).

Lay-out: AlphaZet prepress, Bodegraven

ISBN 978-94-6251-273-3
NUR 824

© 2021 G.J.A. Geertjes | Uitgeverij Paris bv, Zutphen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprerecht.nl).

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in een bloemlezing, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Pro (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur, redacteur(en) en uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor de gevolgen hiervan.

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	XV
AFKORTINGEN	XVII
DEEL I INLEIDING	1
I.1 Ter introductie	3
I.2 Onderzoeksvraag	7
I.3 Methodische verantwoording	11
I.4 Plan van behandeling	14
DEEL II CONCEPTUALISERING: DE CONVENTIE IN DE CONSTITUTIE VAN HET VERENIGD KONINKRIJK	15
II.1 Inleiding	17
II.2 Een 'historische' constitutie: ontwikkelingen en achtergronden	17
II.2.1 Inleiding	17
II.2.2 'Constitutionele' ontwikkelingen tot het begin van de zeventiende eeuw	23
II.2.3 De Glorious Revolution van 1688-1689 als startpunt van een nieuw tijdperk	26
II.2.4 De verdere indamming van de macht van de koning aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw	33
II.2.5 De introductie van democratische elementen in de constitutie vanaf de negentiende eeuw	38
II.2.6 De formalisering van de constitutie vanaf het einde van de negentiende eeuw	49
II.2.7 De houdbaarheid van de 'politieke' constitutie in het licht van veranderingen in de nationale rechtsorde na de Tweede Wereldoorlog	60
II.2.8 De gecompliceerde relatie met de Europese Unie en de veranderende binnenlandse constitutionele dynamiek	70
II.2.9 Slot	81

II.3	De werking van een 'politieke' constitutie: een samenspel van recht en conventie	82
II.3.1	Inleiding	82
II.3.2	Achtergrond	83
II.3.2.1	De ontwikkeling van het conventiebeprip	83
II.3.2.2	De inherent normatieve waarde van politieke structuren	86
II.3.3	Begripsvorming	90
II.3.3.1	Basiskenmerken	90
II.3.3.1.1	Het constitutionele karakter	90
II.3.3.1.2	Het informele karakter	91
II.3.3.1.3	Het voorschrijvende karakter	93
II.3.3.1.4	Balans	94
II.3.3.2	Vaststelling van conventies	94
II.3.3.2.1	De 'Jennings-test' als referentiepunt	94
II.3.3.2.2	De overtuiging van gebondenheid en de afkondiging en optekening van conventies	98
II.3.3.2.3	De achterliggende 'reason' als normatieve verklaring voor het bestaan van een conventie	103
II.3.3.2.4	De aanwezigheid van een of meer preceden ten als bewijs voor het bestaan van een conventie	105
II.3.3.2.5	Balans	107
II.3.3.3	De bindende kracht van conventies	108
II.3.3.3.1	Terminologische opmerkingen	108
II.3.3.3.2	Verklaringen voor de binding van conventies	110
II.3.3.3.3	Bijzondere vormen van binding	114
II.3.3.3.4	Balans	119
II.3.3.4	Vormen van verandering	120
II.3.3.4.1	Verandering van inhoud	120
II.3.3.4.2	Conversie in een rechtsregel	126
II.3.3.4.3	Balans	131
II.3.4	Conventies en het recht	131
II.3.4.1	Achtergrond	132
II.3.4.2	Het onderscheid tussen recht en conventie: twee benaderingen	138
II.3.4.2.1	De gangbare benadering: de handhaafbaarheid van de regel voor de rechter vormt de centrale maatstaf voor het onderscheiden van recht en conventie	138

II.3.4.2.2	De benadering van T.R.S. Allan: het onderscheid tussen recht en conventie moet worden verworpen	141
II.3.4.2.3	Balans	146
II.3.4.3	De rechtspraak	147
II.3.4.3.1	<i>Attorney-General v Jonathan Cape Ltd</i>	148
II.3.4.3.2	<i>R (Evans) v Attorney-General</i>	153
II.3.4.3.3	<i>R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union</i>	163
II.3.4.3.4	<i>R (on the application of Miller) v Prime Minister en Cherry and others v Advocate General for Scotland</i>	173
II.3.4.3.5	Balans	185
II.3.5	Slot	186
II.4	Uitleiding	188
DEEL III DE NEDERLANDSE CONSTITUTIE: ONTWIKKELINGEN, BRONNEN EN PERSPECTIEVEN		189
III.1	Inleiding	191
III.2	Historische achtergrond: het staatsrecht in de politiek	192
III.2.1	Inleiding	192
III.2.2	De Grondwet van 1815 als eerste stap op een nieuw 'institutioneel pad'	194
III.2.3	De ommekeer van 1848	196
III.2.4	De uitbouw van het Nederlands rechtsstatelijk denken tot constitutioneel-democratisch denken	200
III.2.5	De aanloop naar de invoering van het algemeen kiesrecht en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging	204
III.2.6	De wederzijdse vermenging van staat en maatschappij	207
III.2.7	De ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog	210
III.2.8	Slot	214
III.3	Het staatsrecht: binding en handhaving van rechtsregels in politieke verhoudingen	215
III.3.1	Inleiding	215
III.3.2	Achtergrond: binnen politieke verhoudingen werkende rechtsregels en de rechter	217
III.3.3	De Grondwet	223
III.3.3.1	Historische ontwikkeling	224
III.3.3.1.1	De Grondwet als 'strijddocument'	225
III.3.3.1.2	De Grondwet als 'rustpunt en symbool'	227

III.3.3.1.3	De Grondwet als verzameling hoofddregels met een grotere mate van flexibiliteit	237
III.3.3.1.4	De Grondwet als 'lex imperfecta'	246
III.3.3.1.5	Balans	249
III.3.3.2	De interpretatie van de Grondwet	251
III.3.3.2.1	Interpretatie versus handhaving van grondwetsbepalingen	252
III.3.3.2.2	De 'geobjectiveerde' bedoeling van de grondwetgever versus de Grondwet als 'aankouwdocument'	257
III.3.3.2.3	De grondwetsbepaling als 'slaperdijk' versus 'wakerdijk'	264
III.3.3.2.4	Balans	270
III.3.4	Ongeschraven staatsrecht	271
III.3.4.1	Historische ontwikkeling	272
III.3.4.1.1	De intrede van buitengrondwettelijke regels in de constitutie	272
III.3.4.1.2	De operationalisering van de doctrine van het gewoonterecht	277
III.3.4.1.3	De ontwikkeling van gewoonterecht naar ongeschreven staatsrecht	279
III.3.4.1.4	Balans	283
III.3.4.2	De 'heersende leer' als basis voor de theorievorming over het ongeschreven staatsrecht	283
III.3.4.2.1	De 'heersende leer' en haar inherente beperkingen	283
III.3.4.2.2	De alternatieve benadering van Van der Hoeven	286
III.3.4.2.3	Balans	288
III.3.4.3	Huidige benaderingen in de literatuur	288
III.3.4.3.1	De terughoudende benadering	289
III.3.4.3.2	De gedifferentieerde benadering	291
III.3.4.3.3	Balans	294
III.3.4.4	Tussenconclusie: de vaststelling van ongeschraven staatsrecht en de spanning tussen feit en norm	295
III.3.5	Slot	296
III.4	De staatsrechtswetenschap: perspectieven op de verhouding tussen recht en politiek	297
III.4.1	Inleiding	297
III.4.2	De staatsrechtswetenschap tot de Tweede Wereldoorlog	298
III.4.3	Bezinning op de plaats van het staatsrecht in de staat naar aanleiding van de dissertatie van Van der Hoeven	302

III.4.3.1	De centrale stelling van Van der Hoeven: de normatieve kracht van de Grondwet is gering	303
III.4.3.2	De kritiek van Duynstee en Logemann: de relativering van de geringe normatieve kracht van de Grondwet	306
III.4.3.3	Reactie van Van der Hoeven: enkele nuanceringen	310
III.4.3.4	De invloed van Van der Hoevens benadering op de staatsrechtswetenschap	311
III.4.4	Huidige perspectieven op object en methode van de staatsrechtswetenschap	313
III.4.4.1	Ter introductie: het verband van staat en staatsrecht	314
III.4.4.2	De traditioneel-rechtspositivistische benadering: recht en politiek zijn in beginsel gescheiden sferen	317
III.4.4.3	De contextuele benadering: een zelfstandige, maar relatieve rol voor het recht ten opzichte van de politiek	322
III.4.4.4	De systeembenadering: het recht als instrument voor maatschappelijke probleemoplossing	324
III.4.4.5	De wijsgerige benaderingen: het recht als verwerkelijking van een normatief ideaal	328
III.4.4.5.1	De benadering van Meuwissen: rechtsbeginselen zijn met het positieve recht gegeven	328
III.4.4.5.2	De benadering van Couwenberg: het staatsrecht als uiting van een legitimeitsidee	330
III.4.4.5.3	Vergelijking	331
III.4.4.6	Balans	332
III.4.5	Slot	333
III.5	De conventie in de staatsrechtswetenschap: een nieuw begrip ter verduidelijking van de verhouding tussen recht en politiek	334
III.5.1	Inleiding	334
III.5.2	De conventie in de staatsrechtelijke literatuur tot de eenentwintigste eeuw	336
III.5.3	Het debat over de conventie in de staatsrechtswetenschap naar aanleiding van de Leidse oratie van Verhey	340
III.5.3.1	De centrale stelling van Verhey: conventies slaan een brug tussen staatsrecht en praktijk zonder zelf deel uit te maken van het recht	340
III.5.3.2	De kritiek	344
III.5.3.2.1	De kritiek van Kummeling: Verhey trekt de conventie te veel in het domein van het recht	344
III.5.3.2.2	De kritiek van Eijsbouts: Verhey isoleert de conventie te veel van het recht	347

III.5.3.2.3	Balans	349
III.5.3.3	Eigen benadering	350
III.5.3.3.1	Het begrip 'binding': algemene versus bijzondere normen	351
III.5.3.3.2	Ongeschreven normen en rechtszekerheid: intra legem versus contra legem	354
III.5.3.3.3	Conventies in het staatsrechtelijke systeem: primaire versus secundaire regels	361
III.5.3.3.4	Samenvatting	365
III.5.4	Nadere afbakening	367
III.5.4.1	Politieke wetmatigheden of 'spelregels' versus constitutionele conventies	367
III.5.4.2	Culturele conventies versus constitutionele conventies	371
III.5.4.3	Balans	374
III.5.5	Slot	375
III.6	Uitleiding	376
DEEL IV STAATSRECHT EN CONVENTIE: NADERE AFBAKENING		377
IV.1	Inleiding	379
IV.2	Regering en Staten-Generaal	381
IV.2.1	Inleiding	381
IV.2.2	Achtergrond	382
IV.2.3	Parlementaire controle op het regeringsbeleid	389
IV.2.3.1	Achtergrond: de politieke ministeriële verantwoordelijkheid als fundament van de parlementaire controle-uitoefening op de overheidsorganisatie	390
IV.2.3.2	De algemene actieve inlichtingenplicht	393
IV.2.3.3	De ministeriële verantwoordelijkheid en politiek- ambtelijke verhoudingen	396
IV.2.3.4	Monisme versus dualisme in de casus-Van der Steur	406
IV.2.3.5	Balans	411
IV.2.4	Het recht van Kamerontbinding en zijn toepassingsbeperkingen	412
IV.2.4.1	Achtergrond	413
IV.2.4.2	Een kabinet dient voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezingen zijn ontslag aan te bieden	418
IV.2.4.3	Geen regeringswisseling zonder tussentijdse verkiezingen	427

IV.2.4.4	De vertrouwensregel en de casus-Verdonk	436
IV.2.4.5	Balans	444
IV.2.5	De positie van een demissionair kabinet	446
IV.2.6	Het recht van initiatief en de mogelijkheden voor de regering bekrachtiging te weigeren	451
IV.2.7	Slot	456
IV.3	De koning, de ministerraad en de staatssecretarissen	458
IV.3.1	Inleiding	458
IV.3.2	De koning	458
IV.3.2.1	Achtergrond	458
IV.3.2.2	De positie van de koning als samenstellend deel van de regering	460
IV.3.2.3	Het 'geheim van Noordeinde'	464
IV.3.2.4	Balans	466
IV.3.3	De ministerraad	467
IV.3.3.1	Achtergrond: tweërlei ministerraad	468
IV.3.3.2	Het Reglement van orde voor de ministerraad	478
IV.3.3.2.1	Ontwikkeling	478
IV.3.3.2.2	Rechtskarakter	481
IV.3.3.3	De minister-president	484
IV.3.3.4	Balans	489
IV.3.4	De staatssecretaris	490
IV.3.4.1	Achtergrond	490
IV.3.4.2	De benoeming van de staatssecretaris en de vaststelling van zijn takenpakket	492
IV.3.4.3	De positie van de staatssecretaris en de bedoeling van de grondwetgever	499
IV.3.4.4	De benoeming van de staatssecretaris en overige staatsrechtelijke normen	503
IV.3.4.4.1	Als een minister aftreedt, dient de staatssecretaris die onder zijn verantwoordelijkheid valt ook zijn ontslag aan te bieden	503
IV.3.4.4.2	De homogeniteitsregel	504
IV.3.4.5	Balans	506
IV.3.5	Slot	507
IV.4	De Staten-Generaal	508
IV.4.1	Inleiding	508
IV.4.2	Achtergrond: parlementaire cultuur in Nederland	508
IV.4.3	De Reglementen van Orde van beide Kamers	512
IV.4.3.1	Achtergrond	512
IV.4.3.2	De conventie als bevestiging van of aanvulling op een in het RvO opgenomen norm	514
IV.4.3.3	De conventie als een van het RvO afwijkende norm	516

IV.4.4	De ontwikkeling van het inlichtingenrecht van de Staten-Generaal tot een recht van een Kamerminderheid	520
IV.4.5	Slot	529
IV.5	De kabinetsformatie	529
IV.5.1	Inleiding	529
IV.5.2	Achtergrond	530
IV.5.3	De rol van de koning in de kabinetsformatieprocedure tot 2012	534
IV.5.3.1	De periode 1814-1913	534
IV.5.3.2	De periode 1913-2012	536
IV.5.4	De formatieprocedure en het belang van duidelijke procedurele regels	542
IV.5.4.1	Introductie: de formatie van 1977	542
IV.5.4.2	De formatie van 2010: het verloop	544
IV.5.4.3	De formatie van 2010: de beoordeling van het verloop	550
IV.5.4.4	Balans	554
IV.5.5	De Tweede Kamer en de kabinetsformatieprocedure na 2012	554
IV.5.5.1	De ontwikkeling van de toegenomen parlementaire invloed op de formatieprocedure	555
IV.5.5.2	De parlementarisering van de kabinetsformatie	557
IV.5.5.2.1	Niet het Reglement als zodanig, maar de daaruit voortvloeiende conventie bindt de betrokken organen	557
IV.5.5.2.2	De parlementarisering van de kabinetsformatie en de positie van de koning	559
IV.5.5.2.3	De parlementarisering van de kabinetsformatie en de positie van andere bij de formatie betrokkenen	562
IV.5.5.3	Balans	566
IV.5.6	Slot	568
IV.6	Het tweekamerstelsel	569
IV.6.1	Inleiding	569
IV.6.2	Achtergrond	570
IV.6.2.1	Ontwikkelingsgeschiedenis van de Eerste Kamer	570
IV.6.2.2	Het politieke primaat van de Tweede Kamer	575
IV.6.3	Politieke machtsverhoudingen en de Eerste Kamer	580
IV.6.3.1	Achtergrond: het regeerakkoord als 'een belangrijk politiek gegeven'	580
IV.6.3.2	De beoordeling van wetgeving	582
IV.6.3.3	De controle op het regeeringsbeleid	586
IV.6.3.4	Balans	592

IV.6.4	De constitutionele implicaties van de terughoudendheidsnotie voor de positie van de Eerste Kamer	592
IV.6.4.1	De medewetgevende bevoegdheid	593
IV.6.4.2	De vertrouwensregel	596
IV.6.4.3	Balans	601
IV.6.5	Slot	602
IV.7	Uitleiding	603
DEEL V SLOTBESCHOUWING		605
V.1	Inleiding	607
V.2	De relatie tussen staatsrecht en conventie in 'politieke' constituties	611
V.3	'Evenredige' verdeling en wederkerigheid als onvermijdelijke structureringsprincipes in politieke verhoudingen	613
V.4	Machtsverdeling versus staatsrecht	618
V.5	Slot	620
SUMMARY		621
VERKORT AANGEHAALDE LITERATUUR		631
ARTIKELREGISTER		665
JURISPRUDENTIEREGISTER		669
PERSONENREGISTER		671
CURRICULUM VITAE		679

Afkortingen

AA	<i>Ars Aequi</i>
AAC	Administrative Appeals Chamber
AB	<i>AB Rechtspraak Bestuursrecht (Administratiefrechtelijke Beslissingen)</i>
AC	Law Reports: Appeal Cases
Admin	Administrative Division
a.i.	ad interim
All ER	All England Law Reports
amvb	algemene maatregel van bestuur
Ann	Anne
Ar	Aanwijzingen voor de regelgeving
ARP	Anti-Revolutionaire Partij (in 1980 opgegaan in het CDA)
art.	artikel(en)
Awb	Algemene wet bestuursrecht
bijv.	bijvoorbeeld
c.	chapter
CDA	Christen-Democratisch Appèl
CHU	Christelijk-Historische Unie (in 1980 opgegaan in het CDA)
Civ	Civil Division
CJ	Chief Justice
Cm	Command Paper
CMLR	Common Market Law Reports
Co. Rep.	Coke's King's Bench Reports
col(s)	column(s)
Con	Conservative Party
CPN	Communistische Partij van Nederland (in 1990 opgegaan in GL)
c.q.	casu quo
c.s.	cum suis
CSIH	Court of Session Inner House (Schotland)
CU	ChristenUnie
Cw	Comptabiliteitswet
D'66/D66	Democraten 66 (tot 1985 met apostrof geschreven)
d.d.	de dato
diss.	dissertatie
DS'70	Democratisch Socialisten '70 (in 1983 opgeheven)
DUP	Democratic Unionist Party of Northern Ireland
d.w.z.	dat wil zeggen

e.a.	en anderen
ECLI	European Case Law Identifier
EEG	Europese Economische Gemeenschap
e.g.	exempli gratia (bijvoorbeeld)
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
Eliz.	Elizabeth
enz.	enzovoort
EU	Europese Unie
EVRM	Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden
EWCA	England and Wales Court of Appeal
EWHC	England and Wales High Court
FvD	Forum voor Democratie
Geo.	George
GL	GroenLinks
GPV	Gereformeerd Politiek Verbond (in 2001 opgegaan in de CU)
GU	Gemeente Universiteit
<i>Handelingen I</i>	<i>Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal</i>
<i>Handelingen II</i>	<i>Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal</i>
HR	Hoge Raad der Nederlanden
i.e.	id est (dat wil zeggen)
<i>JB</i>	<i>Jurisprudentie Bestuursrecht</i>
jo.	juncto (in samenhang met)
<i>Kamerstukken I</i>	<i>Kamerstukken van de Eerste Kamer der Staten-Generaal</i>
<i>Kamerstukken II</i>	<i>Kamerstukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal</i>
KB	koninklijk besluit/Law Reports, King's Bench Division
KVP	Katholieke Volkspartij (in 1980 opgegaan in het CDA)
Lab	Labour Party
Lib	Liberal Party (in 1988 opgegaan in de Lib Dems)
Lib Dems	Liberal Democrats
LJ	Lord Justice
LPF	Lijst Pim Fortuyn
LSE	London School of Economics and Political Science
m.i.	mijns inziens
m.n.	met name
m.nt.	met noot
MP/MPs	Member/Members of Parliament
MR	Master of the Rolls
NIQB	Northern Ireland High Court, Queen's Bench Division
<i>NJ</i>	<i>Nederlandse Jurisprudentie</i>
<i>NJB</i>	<i>Nederlands Juristenblad</i>
NJV	Nederlandse Juristen-Vereniging
No(s).	nummer(s)
nr.	nummer
NSA	National Security Agency

nt.	voetnoot
o.a.	onder andere(n)
o.i.	onzes inziens
OM	Openbaar Ministerie
OSF	Onafhankelijke Senaatsfractie
p.	pagina
par.	paragraaf
para.	paragraph
pgb	persoonsgebonden budget
PPR	Politieke Partij Radikalen (in 1990 opgegaan in GL)
PSP	Pacifistisch Socialistische Partij (in 1990 opgegaan in GL)
PvdA	Partij van de Arbeid
PvdD	Partij voor de Dieren
PVV	Partij voor de Vrijheid
QB	Law Reports: Queen's Bench Division
QC	Queen's Counsel
R	<i>Regina</i> (aanduiding voor de koningin in rechtszaken in het Verenigd Koninkrijk waarbij de staat betrokken is)
red.	redactie
RKSP	Rooms-Katholieke Staatspartij (in 1945 opgegaan in de KVP)
<i>RMThemis</i>	<i>Rechtsgeleerd Magazijn Themis</i>
r.o.	rechtsoverweging
RvO	Reglement van Orde
RvO I	Reglement van Orde van de Eerste Kamer der Staten-Generaal
RvO II	Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal
RvOMR	Reglement van orde voor de ministerraad
s	section
<i>S&D</i>	<i>Socialisme & Democratie</i>
SCR	Supreme Court Reports (Canada)
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (in 1946 opgegaan in de PvdA)
SDB	Sociaal-Democratische Bond (in 1894 opgegaan in de SDAP)
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SNP	Scottish National Party
SP	Socialistische Partij
<i>Stb.</i>	<i>Staatsblad</i>
<i>Stcrt.</i>	<i>Staatscourant</i>
TNO	Nederlandse organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek
<i>TvCR</i>	<i>Tijdschrift voor Constitutioneel Recht</i>
<i>TvO</i>	<i>Tijdschrift voor Overheidsadministratie (tot 1975); Tijdschrift voor Openbaar Bestuur (vanaf 1975)</i>

UK	United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland
UKHL	United Kingdom House of Lords Appellate Committee
UKSC	United Kingdom Supreme Court
UKUT	United Kingdom Upper Tribunal
UvA	Universiteit van Amsterdam
v	versus
VDB	Vrijzinnig-Democratische Bond (in 1946 opgegaan in de PvdA)
VEU	Verdrag betreffende de Europese Unie
vgl.	men vergelijk
Vict.	Victoria
vol	volume
VU	Vrije Universiteit
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
W	<i>Weekblad voor het recht</i>
Wet RO	Wet op de Rechterlijke Organisatie
WLR	Weekly Law Reports
Wm	William
Wob	Wet openbaarheid van bestuur
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
zgn.	zogenaamde